

Izcilā lietuviešu antropologa Gintauta Česņa piemiņai

Rīta Grāvere

2009. gada oktobrī miris lietuviešu anatoms un antropologs Gintauts Česnis. Dzimis 1940. gada 23. aprīlī Žemaitijā, Raseiņos. 1963. gadā beidzis Viļņas Universitātes Medicīnas fakultāti, viņš savu dzīvi saistīja ar Viļņas Universitātes Anatomijas katedru: no 1974. gada – docents, no 1988. gada – profesors un katedras vadītājs. Lielā mērā pateicoties tieši viņa pūlēm, katedra laika gaitā pārtapa par Anatomijas, histoloģijas un antropoloģijas katedru.

Atskatoties Lietuvas antropoloģijas vēsturē, tā bija iznācis, ka pirms Otrā pasaules kara tik sekmīgi aizsākusies antropoloģiskā pētniecība Lietuvā pēc kara aprīma un ilgus gadus nebija arī pētnieka, kas ar to nodarbotos.

Savukārt Latvijā pēc kara sekmīgi uzsāktie antropoloģiskie pētījumi baltu senvēsturē, kuru pamatā bija galvenokārt arheoloģiskajos izrakumos iegūtais kranio-
loģiskais materiāls, prasīt prasījās pēc papildu argumentiem no baltu teritorijas pamatāreāla Lietuvā. Tolaik pētnieku rīcībā bija tikai viena kranio-
loģiska sērija no Lietuvas vidusdaļas 2.–4. gs. uzkalniņiem. Šeit apbedīto savdabīgais fiziskais tips maz saistījās ar 10.–12. gs. masīvajām platsejainajām baltu ciltīm, kādas mēs pazīnām Latvijas teritorijā. Lietuva kļuva par savdabīgu atslēgu baltu vēstures durvīs.

Atceros, tas bija 70. gadu pašā sākumā, kad Rīgā, toreizējā Arheoloģijas un antropoloģijas nodaļā, no Viļņas ieradās divi jauni cilvēki, un viens no viņiem – arheologs V. Urbanavičs – profesori R. Denisovu iepazīstināja ar savu līdzbraucēju kā anatomu, kas nodomājis turpmāk pievērsties antropoloģijai, kādēļ arī bija ieradies, lai iepazītos un paaugstinātu savu kvalifikāciju. Tomēr, kā vēlāk izrādījās,

savu antropologa ceļamaizi viņš saņēma no citas antropoloģes – no izcilās krievu pētnieces T. Aļeksejevas.

Nākamreiz mēs tikāmies 70. gadu vidū Lietuvas morfologu sanāksmē Kauņā. Bet pēc tam Latvijas un Lietuvas antropologu ceļi jau gāja roku rokā. G. Česņa padarītais lietuviešu antropoloģijā ir nozīmīgākais veikums pēckara Lietuvas antropoloģijā, un tikpat nozīmīgs tas ir arī Baltijas antropoloģijas kontekstā.

Viņa ienākšana antropoloģijā nebija nejauša. Jau pirms pievēršanās baltu tautu etniskajai antropoloģijai viņš bija ieinteresējies par šīs nozares sākumiem Lietuvā un nedaudz pastrādājis pie bērnu fiziskās antropoloģijas. Tomēr galvenā G. Česņa mūža mīlestība izrādījās baltu tautu etniskā antropoloģija.

1974. gadā parādījās viņa pirmā publikācija šai jomā, veltīta Lietuvas 14.–17. gs. lietuviešu antropoloģijai. Tā kā Lietuvā vēl ilgu laiku nebija 1. g. t. baltu kranio-
loģiskā materiāla, tad G. Česnis aprakstīja viduslaiku materiālu pēc vairākām antropoloģiskām programmām – kranio-
loģiskās, diskreti variējošām pazīmēm u. c. Balstoties viduslaiku materiālā, viņš pirmais Baltijā uzsāka vēsturiskās demogrāfijas problēmu izpēti. Viņa iespaidā zobu antropoloģiskai izpētei pievērsās I. Paprečkene (Baļčuniene), mana nākamā kolēģe, šodien liela institūta direktore, kuras doktorants 2006. gadā papildināja savu doktora darbu ar materiāliem no Jēkaba Pīmaņa Anatomijas muzeja Rīgā.

Apbrīnojama bija profesora Česņa enerģija, ar kādu viņš uzņēmās pārbau-
dīt un savākt jaunus antropoloģiskos datus no blakusesošajām valstīm. Patei-
coties viņa pūlēm, 1980. gadā strauji papildinājās 2.–4. gs. kapulauku materiāls.
1981. gadā viņš pirmoreiz publicēja Lietuvā un Polijā atrasto jātvīngu galvaskausu
materiālu. Prūsijā G. Česnis atrada senaizmirsto akmenslaikmeta cilvēku antro-
poloģiskās liecības. 20. gs. 80. gados Lietuvā atsegti 1. g. t. kapulauki, kuru kra-
nioloģisko un osteoloģisko materiālu izmērija un izvērtēja G. Česnis, lika pilnīgi
citādi un pa jaunam paskatīties uz baltu etnisko vēsturi. Kur nu vēl 80. gadu otrajā
pusē Lietuvā pirmoreiz atraktie akmenslaikmeta cilvēki (Kretonas, Doņkalnis)!
Beidzot pētniekiem radās unikāla iespēja izsekot teritorijas apdzīvotībai no se-
nākā akmenslaikmeta līdz 17.–18. gadsimtam. Tas viss rada savu atspoguļojumu
G. Česņa doktora disertācijā par Lietuvas seno iedzīvotāju antropoloģiju, kas sek-
mīgi aizstāvēta Maskavā 1985. gadā.

Materiāla daudzveidība rosināja vadošos Baltijas antropologus vispārināt
datus un izveidot jaunas, šo materiālu aptverošas teorijas. Tā pamazām pa šuvēm
ira un juka arī kādreizējā Igaunijas profesora H. Mooras vēl 20. gs. 50. gados iz-
strādātā autohtonā baltu attīstības teorija.

Vispārinot un izvērtējot šos materiālus, abiem Baltijas vadošajiem antropo-
logiem R. Denisovai un G. Česnim radās dažādas, reizēm pat pilnīgi pretējas pēc
sava skaidrojuma, teorijas. Šai ziņā nozīmīgs ir pēdējais baltu un Baltijas somu
izcelsmei un etnoģenētiskiem procesiem veltītais krājums, kas iznāca 1990. gadā
Rīgā. Abi krājuma ievadraksti diezgan dažādi skaidro vairāku baltu cilšu etnisko
vēsturi, jo īpaši kuršu, kuru kaulu materiāls ir visniecīgākais gan Lietuvā, gan Lat-

viņā. Tomēr jābūt milzīgai drosmī, lai sēlus, kuršus un libiešus apvienotu vienā morfoloģisko formu lokā, kā to darīja prof. G. Česnis, turklāt tas lielā mērā nesa-krita, nesabalsojās ar citu morfoloģisko sistēmu, it īpaši odontoloģijas, datiem.

Jebkurā gadījumā kopējā Baltijas sadarbība, ko no lietuviešu puses sekmīgi īstenoja G. Česnis, nesa augļus. Tās bija gan baltu konferences, gan kopējs krā-jums, gan vienkāršas darba tikšanās kvalifikācijas paaugstināšanai. Mēs tikāmies daudzreiz gan Viļņā, gan Rīgā un Maskavā, pārrunājot ne tikai zinātnes, bet arī politiskos un kultūras notikumus. Viena no tādām sanāksmēm bija 80. gados, kad Polijā apspieda "Solidaritāti", un mēs visi tolaik bijām nacionālisti šā vārda labā-kajā nozīmē.

Palikusi atmiņā arī kāda cita saruna, kad, pārrunājot latviešu un lietuviešu tau-tas likteņus, viņš man sacīja: " .. mums (lietuviešiem) ir augstāks pašcieņas līmenis, jo mums vēsturē ir bijusi valsts, un tāpēc mēs esam drosmīgāki un pašapzinīgāki par jums". Tad es arī uzzināju par viņa tēva traģisko likteni 1945. gadā un visu to sāpi, ko Gintautas nesa sevi un vēlāk iemiesoja savos antropoloģiskajos pētījumos. Viņš mīlēja Lietuvu, lepojās ar Viļņu un tās universitāti, ar lietuviešu, īpaši jau že-maišu, vēsturi. Viņam piemita skaista balss: tā bija neaizmirstamā 80. gadu beigu zobu antropologu (dontologu) tikšanās Viļņā, kad prof. Česnis mūs priecēja ar dažādu tautu tautasdziesmām. Viņa plašais redzesloks un kultūra un īpaši jau fol-kloras mīlestība ierindoja viņu izcilāko sava laika Lietuvas intelīģences pārstāvju vidū.

Pēdējo reizi mēs tikāmies jau brīvvalsts laikā Rīgā, kad vecajā, mīlajā Anato-mikumā tika atzīmēta V. Deruma 100 gadu jubilejas konference, un Anatomijas muzeja vadītājas R. Lindbergas aicināts, viņš uzstājās ar referātu un vadīja sēdi. 1999. gadā iznāca arī viņa un kolēģes I. Baļčiūnienes monogrāfija "Senās Lietuvas antropoloģija". 2005. gadā dienasgaismu ieraudzīja kopējs lietuviešu veikums "No kurienes mēs nākam" par lietuviešu izcelsmi; tā antropoloģisko daļu uzrakstīja profesors G. Česnis.

Ir pagājis laiks, mainījušies arī pētniecības virzieni antropoloģijā, mūsu kād-reiz tik kvēli aizstāvētā un padomju laikos zināmā mērā līdz pasīvai pretošanās formai nonākusi etniskā antropoloģija sāk nogrimt aizmirstībā. Tomēr padarītais paliek, un šie senie mūsu vēstures un dzīves liecinieki, ko pētniecības procesā esam izcēlušī no zemes un atdzīvinājuši, arī nākamajām paaudzēm stāstīs ne tikai par sevi un saviem pētniekiem, bet arī par lietuviešu tautas dēlu Gintautu Česni.